

5. MAGYAR RÉSZTVEVŐK ÉS KAPCSOLATI HÁLÓK

5.1 A KONGRESSZUS MAGYAR RÉSZTVEVŐI – A SZÁMOK TÜKRÉBEN

A szervezet tényleges fennállásának 14 éve alatt 49 kisebbség küldte el legalább egyszer képviselőit az évente tartott konferenciák valamelyikére.¹ A részvétel gyakoriságát – az adott kisebbség politikai elitjének érdeklődésén túl – több tényező is befolyásolta. Az első szűrő természetesen a kisebbségi politikusok biztonságérzete volt. Korlátozó tényezőként szerepelt továbbá az anyaország állásfoglalása is. Emellett a megjelenés gyakoriságát döntően befolyásolta az a körülmény, hogy a csoportok meddig vállaltak közösséget a Kongresszus alapelveivel vagy követett politikai irányvonalával. 1933-ban így 14-re nőtt a kezdeti együttműködés után végleg távolmaradó kisebbségek száma (7 zsidó, 5 lengyel, 1 dán, 1 szorb).

A magyar volt az egyetlen olyan csoport, amelynek kisebbségei minden éves konferencián egységesen megjelentek. Igaz ugyan, hogy a jugoszláviai küldöttek 1930-ban csak késve, a rá következő évben pedig közvetlenül az utolsó ülés bezárása után érkeztek meg Genfbe, de mind a kétszer elutaztak Svájcba. A három magyar kisebbségen kívül ezt csak a lengyelországi németek és ukránok mondhatták el magukról.²

A Kongresszuson részt vevő magyar küldöttek és aktivitásuk (1925–38)

	Kongresszusok	Össz./Fel
Csehszlovákia		
Szüllő Géza	25c, 26c, 27c, 28a, 29a, 30a, 31a, 32c, 33b, 34a, 35a, 36c, 37c, 38a	14/14
Flachbarth Ernő	25b, 26a, 27a, 28a,b	4/5
Jaross Andor	29, 30b, 32b	3/2
Esterházy János	31b, 32b	2/2
Aixinger László	32	1/0

	Kongresszusok	Össz./Fel
Szvatkó Pál	32	1/0
Jugoszlávia		
Deák Leó	25, 26a, 28, 29b, 30*, 31b*, 32, 34b, 36b, 37, 38	11/5
Strelitzky Dénes	26, 28, 29, 30*, 31*, 32, 33, 34, 35b, 36	10/1
Törley Bálint	26, 27	2/0
Palásthy Ödön	32	1/0
Románia		
Jakabffy Elemér	25, 26a, 27, 28b, 29, 30, 31, 32b, 33bb, 34a, 35b, 36b	12/8
Balogh Arthur	25a, 26, 27a, 28a, 30, 32b, 33a, 35a	8/6
Sulyok István	28, 29b, 30, 31, 37	5/1
Jósika János	37a (Balogh referátuma), 38a	2/2
Ugron István	30a	1/1
Ambrózy Andor	28	1/0

a) előadás; b) korreferátum, hozzászólás; c) üdvözlőbeszéd; * megkésve érkeztek

A Kongresszus ülésein az évek során összesen 16 magyar küldött vett részt legalább egyszer.³ Közülük öten (Aixinger, Szvatkó, Palásthy, Ugron, Ambrózy) mindössze egyszer, hárman (Esterházy, Törley, Jósika) kétszer utaztak el egy-egy konferenciára. Rajtuk kívül Jaross háromszor, Flachbarth négyszer, Sulyok pedig ötször szerepelt a résztvevők listáján. E képviselők részvételének alacsony, illetve viszonylag alacsony száma több okra vezethető vissza. Aixinger, Szvatkó és Palásthy feltűnése mindössze annak a ténynek volt köszönhető, hogy 1932-ben a Kongresszus Bécsben ülésezett, ami a kisebb távolság és következőképpen az alacsonyabb utazási költségek miatt lehetővé tette, hogy a magyarokat többen képviseljék a megszokottnál. 1928-ban Ambrózyt Jakabffy azért vitte magával Genfbe, hogy ott a bánsági politikus nemzetközi kapcsolatokra tegyen szert, ami megkönnyíthette volna tervbe vett jövőbeni munkáját a Népszövetségi Ligák Uniója keretei között. Mivel azonban „nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket”, a Kongresszuson sem jelent meg többé.⁴ Flachbarth és Törley Magyarországra való kényszerű áttelepülé-

sük miatt vettek csupán ennyiszer részt a Kongresszuson, Jósika pedig már csak akkor került a képbe, mikor Jakabffy bejelentette végleges távolmaradását a szervezettől, s bár az utolsó két évben „húzóembernek” számított, a szervezet aktív időszakából már nem volt sok hátra.⁵ A csehszlovákiai magyarság politikai életének két fiatal „erős embere”, Jaross és Esterházy feltehetően a Flachbarth kiválásával kialakuló úrt volt hivatott betölteni. Szereplésük rövidege több okra is visszavezethető. Egyrészt mindketten akkortájt kerültek pártaik élére, ami jelentősen növelte elfoglaltságukat, másrészt mindketten rendkívül elégedetlenek voltak a szervezet tevékenységével, s ennek radikális formában többször hangot is adtak.⁶ Sulyok viszonylag gyakori részvétele valójában nem a Romániai Magyar Népliga Egyesületben viselt főtitkári tisztségének volt köszönhető, hanem sokkal inkább annak, hogy tagja volt a Kongresszus keretein belül 1928-ban alakult Európai Kisebbségi Újságírók Szövetségének.⁷

A szervezet ülésain legtöbbször Szüllő vett részt, aki alelnökként mind a 14-szer megjelent a konferenciákon. Ez rajta kívül mindössze a lengyelországi német Kurt Graebéról volt elmondható. Szüllő mellett a két másik meghatározó magyar politikus, Jakabffy 12-szer, Deák 11-szer utazott ebből a célból Nyugatra. Strelitzky, aki mindössze egyszer szólalt fel a Kongresszus története során, tízszer, a magyar csoport legfelkészültebb jogi szakértője, Balogh pedig nyolcszor regisztráltatta magát. Az öt legtöbbször részt vevő személy közül négy már az első kongresszuson is jelen volt, Strelitzky pedig rögtön 1926-ban csatlakozott a magyar alapítókhoz.

Az egyes évek látogatottsági mutatóinak vizsgálatából megállapítható, hogy az 1932-es év cezúrájt jelentett a magyar csoport létszámának tekintetében. Addig évente minimum öt, maximum tíz küldött képviselte a magyar kisebbségeket, 1933-tól azonban ez a szám négyre, majd az utolsó, stockholmi konferencián háromra esett vissza. A váltás kétségkívül a magyar külügyminisztérium és a részt vevő politikusok állandósult elégedetlenségére vezethető vissza. A csehszlovákiai magyarokat ettől fogva már csak Szüllő képviselte egy személyben. A másik három helyen a jugoszláviai és a romániai képviselők osztoztak: 1934-ben és 1936-ban Jugoszláviából, a fennmaradó években pedig (1938-ig) Romániából érkeztek ketten-ketten.

A magyar képviselők összesen 47-szer tartottak referátumot, korreferátumot vagy hozzászólást a 14 év alatt, s ennél mindent egybevetve csak a német csoport volt aktívabb.⁸ A 47 felszólalásból 21 volt előadás, 20 hozzászólás és 5 tisztán alelnöki üdvözlőbeszéd.⁹ Az aktivitást tekintve

megállapítható, hogy a csehszlovákiai magyarok összesen 23-szor, a romániaiak 18-szor, a jugoszláviaiak pedig mindössze 6-szor emelkedtek szólásra. Ha azonban csak az 1932 utáni időszakot vizsgáljuk, akkor a sorrend módosul. Első helyre 10 felszólalással a romániai küldöttek kerülnek, másodikra 6-tal a csehszlovákiai magyarokat már csak egyedül képviselő Szüllő, míg a jugoszláviaiak 3-mal továbbra is a harmadik helyen maradnak.

A Kongresszus magyar húzóembereire nemcsak az volt jellemző, hogy ők vettek legtöbbször részt a konferenciákon, hanem az is, hogy a legtöbb fellépés is az ő nevükhöz kapcsolódott. Szüllő, mint a magyar küldöttek vezetője, minden évben felszólalási lehetőséget kapott – hol üdvözlőbeszéd, hol előadás, hol pedig hozzászólás formájában. Rajta kívül leggyakrabban Jakabffy (8), Balogh (6+1), Deák (5) és Flachbarth (5) jutottak szóhoz. Figyelemre méltó, hogy a legtöbb előadást – a komoly elemzésbe egyébként csak ritkán bocsátkozó Szüllő után – Balogh tartotta, holott Jakabffy súlya összehasonlíthatatlanul nagyobb volt a szervezetben. Ez egyértelműen annak tudható be, hogy a magyar csoportból ő volt az, aki európai híru nemzetközi jogásként a legszakosítottabb áttekinthet tudta nyújtani a kisebbségeket érintő kérdések jogi vonatkozásairól. Az öt küldött közül, akik egyszer sem szóltak fel, négy mindössze egyszer, egy pedig kétszer vett részt az üléseken.

A magyar kisebbségek képviselőit kivétel nélkül olyan személyek látták el, akik az országos magyar pártok tagjai vagy bizalmi emberei voltak, s akikkel szemben a magyar külügyminisztérium sem fogalmazott meg fenntartásokat.¹⁰

A Kongresszuson részt vevő magyar küldöttek tevékenysége az impériumváltás után

Név	Tevékenység
<i>Csehszlovákia</i>	
Aixinger László (1883–1944)	OKP főtitkára 1930–32; OKP pártigazgatója 1932–36; EMP pártigazgatója 1936–38; a <i>Híradó</i> főszerk. helyettese 1920–30; <i>Magyar Néplap</i> főszerkesztője 1930–43.
Esterházy János (1901–1957)	OKP elnöke 1932–36; EMP ügyvezető elnöke 1936-tól; képviselő 1935–38.

Név	Tevékenység
Flachbarth Ernő (1896–1955)	A magyar pártok prágai irodájának vezetője 1925–29; <i>Prágai Magyar Hírlap</i> felelős szerkesztője 1922–24; 1929-ben elhagyta Csehszlovákiát, és 1933-tól Budapes- ten élt.
Jaross Andor (1896–1946)	MNP alelnöke 1925–33; MNP ügyvezető elnöke 1933–36; EMP elnöke 1936-tól; képviselő 1935–38.
Szüllő Géza (1873–1957)	OKP elnöke 1925–32; képviselő 1925–38; A magyar pártok parlamenti klubjának elnöke 1927–38.
Szvatkó Pál (1901–1959)	<i>Prágai Magyar Hírlap</i> főmunkatársa 1924–38; <i>Az Új Munka</i> és az <i>Új szellem</i> szerkesztője
<i>Jugoszlávia</i>	
Deák Leó (1888–1945)	MP egyik titkára 1922–24; MP alelnöke 1924–29; 1927–29 között tartománygyűlési képviselő; a <i>Kalangya</i> munkatársa.
Palásthy Ödön (?–?)	MP intézőbizottsági tagja 1922–; 1927–29 között tartománygyűlési képviselő.
Strelitzky Dénes (1888–1953)	MP titkára 1922–; 1927–29 között parlamenti képviselő; A szabadkai <i>Hírlap</i> főszerkesztője.
Törley Bálint (1885–?)	MP intézőbizottsági tagja 1922–24; MP alelnöke 1924–27; a szabadkai <i>Hírlap</i> alapítója, 1923-tól tulajdonosa; 1927-ben áttelepült magyarországi birtokára.
<i>Románia</i>	
Ambrózy Andor (1878–1932)	OMP alelnöke 1922–24; elnöki tanács tagja 1924–28, 30–32; A bánági tagozat elnöke 1932-ig.
Balogh Arthur (1866–1951)	OMP intézőbizottsági tagja 1928–30; elnöki tanács tagja 1930–; szénátor 1926–37; szerkesztő.
Jakabffy Elemér (1881–1963)	OMP alelnöke 1922–38; bánági tagozat elnöke 1935–; képvisező (28, 31, 32, 37), <i>Magyar Kisebbség</i> főszerk. 1922–43
Jósika János (1888–1955)	OMP intézőbizottsági tagja 1924–28; képviselő (26, 27, 28, 31, 32, 33, 37); Erdélyi Kereskedelmi Rt. ügyvezető elnöke és a <i>Keleti Újság</i> Rt. elnöke.

Név	Tevékenység
Sulyok István (1891–1945)	<i>Ellenzék</i> szerkesztője 1925-től; <i>Erdélyi Lapok</i> munkatársa 1926-; <i>Magyar Kisebbség</i> alapító szerkesztője; képviselő 1932–33.
Ugron István (1862–1948)	OMP alelnöke 1922–23; OMP elnöke 1923–26; OMP elnöki tanács tagja 1933–; Különböző közgazdasági és egyházi funkciók.

Az összes magyar küldött szocializációja még a történelmi Magyarország keretei között ment végbe.¹¹ 1918-ban a 17 éves Szvatkó és Esterházy kivételével már mindannyian felnőttek voltak. Flachbarth és Jaross ugyan még csak 22. életévükben jártak, Sulyok pedig mindössze 27 éves volt, a többiek azonban vagy abban az évben, vagy már korábban betöltötték 30. életévüket. Közülük többen is álltak állami alkalmazásban, vagy viseltek közfeladatokat. Szüillő és Jakabffy munkapárti parlamenti képviselő volt a háború befejezéséig. Ugron és Ambrózy a külügyminisztérium kötelékében dolgozott. Előbbi többek között követi rangban szolgált Szerbiában 1911–13-ban, utóbbi két és fél évig az USA-ban állomásozott, a Monarchia konzulátusán. Rajtuk kívül Balognak voltak még minisztériumi tapasztalatai. Őt 1899-ben nevezték ki a Kereskedelemügyi Minisztérium miniszteri titkárává. Aixinger 1905 és 1919 között a pozsonyi ítélőtábla bírójaként dolgozott, Sulyok pedig 1912-ben lett Krassószörény szolgabírója.

A magyar csoportból kilencen örökölték nemesi címet.¹² Feltűnő, hogy a Romániából érkezők közül egyedül Sulyok volt, aki egyszerű polgári családból származott, míg a csehszlovákiai küldöttek kétharmada (4), a vajdaságiak fele (2). A nemesi cím mellett Szüillő, Esterházy, Törley, Jakabffy, Jósika, Ambrózy és Ugron földbirtokkal is rendelkezett.

A magyar résztvevők iskolai végzettségének vizsgálata azt mutatja, hogy a 16-ból kilencen szereztek jogi diplomát, ketten végeztek kereskedelmi és hárman gazdasági akadémiát.¹³ Egyikük (Szvatkó) a bölcsészkaron doktorált filozófiából, Ugron István pedig a bécsi konzuli akadémián tanult. Többüknek lehetősége volt a történelmi Magyarország határain túl is tanulmányokat folytatni és tapasztalatokat gyűjteni, s így ők már egészen fiatal korukban „világlátott” embereknek számítottak. Ugron Bécsben, Törley Bécsben, Lipcsében és Mainzban, Jósika pedig Oxfordban tanult néhány évig. Balogh a diploma megszerzése után állami ösztöndíjjal franciaországi és németországi egyetemeket látogatott 1898–99-ben, de

Szvatkónak és Szüllőnek is lehetősége nyílt rá, hogy budapesti egyetemi éveik után hosszabb tanulmányutakat tegyenek Európában.

A Kongresszuson részt vevők egytől egyig a magyar közösségek közéletének ismert személyiségei voltak. 14-en pártjaik országos vezetőségéhez tartoztak, kettőjüket pedig elsősorban újságíróként, illetve közíróként tartották számon. A kongresszusi részvétel idején viselt párttisztviség alapján legmagasabb szinten a csehszlovákiai magyar kisebbség képviseltette magát, hiszen Szüllő 1925 és 1932 között az OKP elnöke volt. A másik két állam magyar pártelnökei egyetlenegyszer sem jelentek meg a szervezet konferenciáin. Alelnöki tisztséget Jaross, Deák, Törley és Jakabffy viselt. Balogh 1928–30-ban az intézőbizottság tagja volt, és 1930 után, Ambrózyhoz hasonlóan az elnöki tanács tagja lett. Rajtuk kívül Aixinger az OKP főtitkára, Strelitzky a jugoszláviai Magyar Párt titkára, Flachbarth pedig a csehszlovákiai magyar pártok prágai központi irodájának igazgatója volt.

A magyar delegáltak felét a két világháború között legalább egyszer parlamenti képviselővé választották. Szüllő, Jósika, Jakabffy és Balogh többször is bekerült a képviselőházba, illetve az utóbbi a szenátusba.¹⁴ Esterházyt, Jarost, Strelitzkyt és Sulyokot egyszer-egyszer választották képviselővé. Az ő esetükben azonban nem hagyható figyelmen kívül egy, a három állam belpolitikai stabilitásának különbözőségéből adódó, a parlamenti képviseletre is kiható különbség. Igaz ugyanis, hogy Jarost és Esterházyt is csak egyszer választották meg, de ők 1935 és 1938 között folyamatosan tagjai voltak a csehszlovákiai törvényhozásnak. Strelitzky parlamenti képviseletére 1927-től 1929-ig tartott csupán, mivel ekkor bevezették a királyi diktatúrát, s a Magyar Pártot is feloszlatták. Romániában a vizsgált időszakban – szemben Csehszlovákiával – meglehetősen sok választást tartottak. Sulyok az OMP-ben nagyobb súllyal rendelkező küldöttársaival ellentétben csak egyszer, 1932-ben szerzett képviselői mandátumot, s akkor is mindössze másfél évig volt tagja a képviselőháznak.

A kisebbségi pártoknak „külpolitikai aktivitásra” a Népszövetséghez címzett petíciók megfogalmazásán túl csak a nemzetek feletti szervezetek keretében nyílt módjuk. Nem véletlen, hogy a Kongresszuson részt vevő küldöttek egy része tagja volt a Népszövetségi Ligák Uniójának is. Az utódállamokban a húszas években megalakultak a szervezet magyar tagozatai, melyek vezetőségében a 16 személy közül 12 kapott helyt. Szüllőt és Ugront díszelnöknek választották, míg Balogh és 1931-től Es-

terházy az elnöki posztot töltötte be. Jakabffy, Jósika alelnök, Flachbarth (1929-ig) és Jaross (1931-től) ügyvezető alelnök, Strelitzky és Palásthy pedig igazgatósági választmányi tag lett. Sulyok és Deák a főtítkári teendőket látta el. Az Interparlamentáris Unió tevékenységébe azonban a magyar képviselők közül egyedül Szüllő kapcsolódott be.

Mindhárom államban megjelenhettek magyar nyelvű napi és hetilapok, melyek a kisebbségi közösségek informálásában, véleményformálásában, s adott esetben szervezésében rendkívül fontos szerepet kaptak. A saját sajtóorgánukok jelentőségét természetesen a magyar kisebbségek politikai elitje is azonnal felismerte. A Kongresszuson részt vevő képviselők közül tíz közvetlen kapcsolatban állt a sajtóval. Törley a szabadkai Hírlap alapítójaként és tulajdonosaként, Jósika pedig a Keleti Újság Rt. elnökeként tulajdonosi jogok gyakorlásával is beleszóllhatott a pártok számára fontos lapok működésébe. A többiek, amellet, hogy a legtöbben rendszeresen jelentkeztek cikkekkkel is, szerkesztőként vagy főszerkesztőként is ismertek voltak.¹⁵ A sajtó véleményformáló erejével a Kongresszus is tisztában volt. Ezért támogatta az Európai Kisebbségi Újságírók Szövetségének megalakulását. A szövetség azonkívül, hogy már megalakulása is a kisebbségi probléma ország-világ előtti demonstrálásának számított, valójában nem fejtett ki lényeges tevékenységet. Tagjai jórészt a kongresszusokon amúgy is részt vevő újságíró küldöttek voltak, akik az éves konferenciákhoz kapcsolódóan tartottak megbeszéléseket egymással. A szövetség egyik alapító tagja s a „magyar csoport” vezetője Sulyok István volt.

A magyar küldöttek tehát a történelmi Magyarországon szocializálódott, túlnyomórészt felsőfokú végzettséggel rendelkező, jelentős részben nemesi származású személyek voltak, akik komoly szerepet játszottak a magyar pártokban vagy azok holdudvarában, s akik közül sokan a parlamenti választások során mandátumhoz is jutottak. Többségük a Népszövetségi Ligák Uniója magyar tagozataiban magas pozíciót töltött be. A magyar csoport vezéregyénisége Szüllő, Jakabffy és Deák volt. Bár Flachbarth az első években rendkívül fontos szerepet játszott a Kongresszus életében, Csehszlovákiából való 1929-es kényszerű távozása miatt együttműködése a szervezettel lényegében megszakadt. Balogh elsősorban szakértelme miatt vett részt gyakran az üléseken, a szervezőmunkából azonban valójában nem vette ki a részét. Miután Jakabffy 1936-ban önkéntesen megvált a szervezettől, a romániai magyarok húzóembere Jósika lett.

5.2 A MAGYAR KORMÁNYSZERVEK ÉS A FŐTITKÁR KAPCSOLATA

A Kongresszussal hivatalos és titkos kapcsolatot fenntartó magyar szereplők kapcsolati hálójának rekonstruálásánál Ammende személye tekinthető kiindulópontnak. 1936-ban bekövetkezett haláláig a szervezet nem magyar meghatározó politikusai közül rajta kívül senki sem került közvetlen érintkezésbe a magyar külügyminisztériummal és a miniszterelnökséggel.

Ammende tervei szempontjából szerencsés időpontban kereste fel Bethlen Istvánt a nemzetközi szervezet megalapításának ötletével. Ekkorra már mindhárom utódállamban megalakultak a Dísz tér bizalmát élvező magyar pártok, s a kisebbségi politikai elitek bekapcsolódtak az államok belpolitikai küzdelmeibe. Emellett az is egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a népszövetségi kisebbségvédelem meghirdetett céljának csak korlátozottan tud megfelelni, s ezzel egyre inkább állandó kritika tárgyává válik. A magyar külpolitika számára egy nemzetközi kisebbségi szervezet kettős haszonnal kecsegtetett: optimális esetben hozzájárulhatott a garanciaeljárás javításának kikényszerítéséhez, legrosszabb esetben pedig nemzetközi nyilvánosságot biztosíthatott az elégedetlen kisebbségeknek. Egyáltalán nem véletlen, hogy a külügyminisztérium elvileg már 1924-ben is szívesen látott volna egy ilyen jellegű összejevetelt. 1925-ben a nemzetközi helyzet annyival tűnt kedvezőbbnek, hogy küszöbön állt a természetes szövetségesnek tekintett Németország Népszövetségbe való belépése.¹⁶

Bethlen támogatásának értékét, ha lehet, még inkább növelte a miniszterelnök óriási befolyása a külügyminisztériumra, mely tény természetesen jelentősen javította Ammende magyarországi pozícióit.¹⁷ Számára az is szerencsés körülménynek számított, hogy Bethlen megismerkedésük után még hat évig hivatalban maradt. Ez a folytonosság persze önmagában véve még korántsem jelentett garanciát a szervezet automatikus támogatására, de a hivatalos magyar körökkel való kapcsolattartást mindenképpen jelentősen megkönnyítette. A főtitkár természetesen igyekezett kihasználni Bethlennel való személyes ismeretségét. Időnként levélben tájékoztatta a szervezettel kapcsolatos fejleményekről, de bizonyos, hogy a miniszterelnök néhányszor személyesen is fogadta.¹⁸ Ezek a levelek és kihallgatások Ammende számára vélhetően azért voltak fontosak, mert feltétlenül ébren akarta tartani Bethlen érdeklődését a szervezet iránt. Semmi jel nem utal ugyanis arra, hogy olyan segítséget várt volna

tőle, amit adott esetben a külügyminisztérium munkatársaival ne beszélhetett volna meg, hisz Khuen-Héderváryval, a miniszter állandó helyettesével folyamatosan kapcsolatban állt, s a miniszterelnökségen lényegében Pataky Tiborhoz is bármikor fordulhatott. Budapesti látogatásai során pedig biztosan nem kerülte el figyelmét, hogy a külügyminisztérium és a miniszterelnök közötti információáramlás meglehetősen jó volt. A hat év alatt valójában mindössze egy esetben volt a főtitkár számára valóban „életbevágó”, hogy közvetlenül a miniszterelnöktől kérjen kihallgatást. Ekkor, 1931-ben a magyarországi szlovákok képviselője kapcsán rendkívül kényes helyzetbe került, s ez azzal fenyegette, hogy vagy az ausztriai csehek és Wilfan bizalmát veszti el, vagy a magyar támogatásnak mondhat egyszer s mindenkorra búcsút.¹⁹

Mivel a miniszterelnökkel való személyes találkozókról feljegyzések híján nem sokat tudunk, csak sejtéseink lehetnek arról, miért volt hajlandó Bethlen személyesen is fogadni Ammendét. Bizonyos, hogy nem a Kongresszus nyilvános tevékenységéről szóló beszámolóik indították erre, hiszen azokról a külügyminisztériumon, illetve Patakyn keresztül amúgy is bármikor tájékozódhatott. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy a főtitkár utazásai során a kisebbségi témakörben összegyűjtött információi és benyomásai érdekelték. Ammendének ugyanis rendkívül kiterjedt kapcsolatai voltak kisebbségi körökben, s a német kisebbségek vezetőit, valamint a németországi központú, kisebbségekkel foglalkozó szervezetek irányítóit személyesen ismerte. Emellett kapcsolatban állt a német külügyminisztériummal, s otthonosan mozgott a Népszövetség kisebbségi kérdésekkel foglalkozó funkcionáriusai között is. Ráadásul Európa csaknem valamennyi országába eljutott, s látogatásai során nemcsak kisebbségi politikusok fogadták, hanem olykor a hatalmon lévő pártok vezető politikusai is. Mindez érdekessé tette személyét. Egy Khuen-Hédervárynak írt, 1927-es levél tanúsága szerint Bethlen komolyan mérlegelte a főtitkár elképzeléseit, s ha fantáziát látott bennük, hajlandó volt az ötleteket személyes súlyával is támogatni.²⁰

Bethlen Ammendéről kialakított személyes véleményéről nem sokat tudunk, az azonban bizonyosnak látszik, hogy jól felhasználhatónak és felhasználandónak tartotta, hiszen miniszterelnöksége idején megszákítás nélkül folyósíttatta számára a rendkívüli támogatást, s a külügyminisztérium kifizetéseit sem állította le. Bethlen távozásával egy korszak annyiban mindenképpen lezárult, hogy a Kongresszus hátralévő aktív

időszakában a főtitkár(ok)nak egyetlen magyar miniszterelnökkel sem épült ki többé személyes kapcsolata.

A Kongresszussal kapcsolatos ügyek a külügyminisztérium, illetve a miniszterelnökség Pataky Tibor által vezetett II/A ügyosztályának illetékességi körébe tartoztak. Bár a két hivatal között a témában – tudomásunk szerint – csak elvétve voltak formalizált egyeztetések, egyes feljegyzésekből biztosan tudható, hogy az információáramlás biztosított volt. Így például Ammende 1930. június 30-án, balkáni körútjának előestéjén, Khuen-Héderváryval való tárgyalása után a külügyminisztérium kötelékébe tartozó Baranyaival és Patakyval közösen beszélte át a Kongresszussal kapcsolatos aktuális kérdéseket.²¹ A miniszterelnökség és a Dísz tér közötti egyeztetés 1933 és 1936 között vált dokumentálhatóan gyakorivá, amikor fel-felvetődött a magyar kisebbségek szervezetből való kiléptetése. Erre az időszakra tehető az addigi támogatási rendszer felülvizsgálata is. Ennek során a miniszterelnökség az Ammendének járó kifizetésekkel kapcsolatban felmerülő kérdésekben többször is informálta a külügyminisztériumot.

Ammende legfontosabb kapcsolata a külügyminisztériumban Khuen-Héderváry Sándor volt, aki 1925 és 1934 között folyamatosan töltötte be a miniszter állandó helyettesének posztját. Kapcsolatuk 1927-es Bécsbe költözéséig meglehetősen személytelen maradt, mivel addig elsősorban a magyar külképviselleteken dolgozó diplomatákon keresztül, közvetett úton juttatta el információit hozzá. Ebben az időszakban, amikor a szervezet még nem állította fel irodáját, Ammende fél évig Párizsban élt, majd többször is megfordult Genfben, Berlinben és Észtszországban.²² Így az első másfél évben a Khuen-Héderváryval folyamatosan egyeztető Baranyai és az őt 1923 óta személyesen ismerő Jungerth biztosítottak számára megbízható csatornát a Dísz tér felé.

1927 áprilisától a külföldön állomásozó diplomaták közvetítő szerepe jelentősen csökkent, mivel ettől kezdve a főtitkár az év jelentős részét már Bécsben töltötte. Egyedül a bécsi követség tartott kapcsolatot Ammendével, mivel a magyar támogatás 1928 után – feltehetően a harmincas évek első harmadáig – ezen a csatornán keresztül jutott el a főtitkárhoz.²³ Annak azonban semmi nyoma, hogy Ammende a stratégiai kérdések megtárgyalásával bármikor is a követhez fordult volna. A harmadik kongresszus előkészítése idején ugyanis a főtitkár már közvetlenül Khuen-Héderváryval levelezett, s ha szükségesnek látta, vagy ha amúgy is át kellett utaznia Magyarországon, felkereste a minisztériumban. Leve-

leiben és a megbeszéléseken nemcsak a soron következő kongresszus programjához kérte a magas rangú hivatalnok egyetértését, hanem rendszeresen beszámolt neki genfi tapasztalatairól, a nemzetközi szervezetek tervezett lépéseiről, a német és magyar kisebbségekkel kapcsolatban begyűjtött információiról, az utazásai során politikusokkal folytatott megbeszéléseiről, sőt olykor a német diplomácia népszövetségi kisebbségvédelemmel kapcsolatos szándékairól is. Teljesen egyértelmű, hogy Ammende a külügyminisztérium számára nemcsak egy nemzetközi szervezet titkos módon dotált főtitkára volt, akitől elvárták, hogy a „magyar érdekeket” képviselje, de legalábbis feltétlenül tiszteletben tartsa, hanem egy fontos hírforrás is, aki ugyan nem hétpecsétes titkokat közölt, de a kisebbségi politikai elitekről, illetve a nemzetközi porondon történt kisebbségi vonatkozású eseményekről használható, elemezhető információkat szállított. Nem állapítható meg, vajon ezt a szerepet Ammende önként vállalta-e magára, vagy esetleg mindez egy Bethlennel 1925-ben kötött szóbeli megállapodás része volt-e. Bár könnyen elképzelhető, hogy valamilyen szinten mindkét feltételezés megállja a helyét, nagyon valószínűk látszik, hogy a főtitkár saját – a folyamatos magyar támogatást biztosítani kívánó – aktivitása volt a hangsúlyosabb a kérdésben. Egyrészt ugyanis a Bethlennel vagy Khuen-Héderváryval létrejött találkozásokat mindig Ammende kezdeményezte, és semmi nyoma sincs annak, hogy a főtitkárt valaha is berendelték volna a Dísz térre. Másrészt, amikor Budapest szemében komolyan megkérdőjeleződött a Kongresszuson való magyar részvétel értelme, a kritika csupán a szervezet tevékenységével kapcsolatos kérdésekre koncentrált.²⁴

Ammende a Dísz téren személyesen ismerte Apor Gábort, a politikai osztály vezetőjét is. Apor beosztásánál fogva feltétlenül tájékozott volt a Kongresszus ügyeiről, neve mégis az aktákban közvetlenül mindössze néhányszor merül fel. 1928. augusztus elején például napi jelentésekben számolt be a főtitkár és Jakabffy nála tett látogatásairól, 1931 áprilisában pedig Ammende tájékoztatta írásban a magyarországi szlovákok részvételének akuttá váló kérdéséről. Apor jelen volt azon a Pataky és Kánya közötti 1933. március 18-i megbeszélésen is, melyen Kánya a Kongresszus támogatásának megvonása mellett döntött. Végül pedig Ammende 1934 januárjában kihallgatást kért tőle.²⁵ Az mindenesetre nem tűnik valószínűnek, hogy az osztályvezető (1934 szeptemberétől 1935 márciusáig a bécsi követség vezetője, majd ezután 1938 végéig a miniszter állandó helyettese) hangsúlyosan részt vett volna a szervezet-

tel kapcsolatos stratégiai döntések meghozatalában, mivel az első években a Bethlen–Khuen-Héderváry–Pataky hármás, 1932-től pedig Kánya és Pataky kettőse határozta meg közvetlenül a Kongresszussal kapcsolatos irányvonalat.

1932-ben Kánya Kálmán került a külügyminiszteri székbe. Az új miniszter egy 1931-es berlini követségen folytatott beszélgetés óta személyes ellenszenvet táplált a főtitkár iránt, aki volt bátor felhívni figyelmét a magyar nemzetiségi politika hiányosságaira.²⁶ Ezt a lépést Kánya sohasem bocsátotta meg neki. Ez már önmagában véve is nagy problémát jelentett Ammende számára, de a helyzetet tovább súlyosbította, hogy Pataky is megneheztelt rá a Kongresszus teoretikus jellege, a magyarországi szlovákok ügyének kezelése és a magyar kisebbségek érdekeinek úgymond figyelmen kívül hagyása miatt. Ettől kezdve Ammende energiájának jó része arra ment el, hogy valamiképpen meggyőzze az illetékeseket a magyar csoport részvételének szükségességéről, és kieszközölje az addig rendszeresen érkező magyar anyagi támogatás ismételt folyósítását. Azzal biztosan tisztában volt, hogy semmi esélye sincs arra, hogy Kánya fogadja, ezért levélben meg sem kereste. Ettől kezdve háttérbe szorult az a gyakorlat, hogy a főtitkár a kongresszusok programját előzetesen közvetlenül a külügyminisztériummal egyeztesse, ehelyett a Dísz tér a tervbe vett témák napirendre vételénél áttért a magyar kisebbségi politikusok útján való befolyásolás módszerére.

Ebben az időben Ammende – eltekintve az Aporról megkísérelt kapcsolatfelvételtől – a külügyminisztérium kötelékéből főleg Kristóffy József minisztériumi osztálytanácsossal érintkezett. Az osztálytanácsos neve a húszas években még elsősorban a magyar csoportra eső összegek átutalásának elrendelése kapcsán jelent meg. Miután Khuen-Héderváryt párizsi követté nevezték ki, a Kongresszuson való részvétel ügyében Kánya és Pataky között tartott egyeztetések megszervezése és a felek nézeteinek egymás felé való közvetítése az ő feladata lett. Ammende magyar külügyminisztériumi kapcsolatainak radikális gyengülését mindenesetre önmagában is jelzi, hogy az addig a külügyminiszter állandó helyettesével levelező, illetve tárgyaló főtitkárnak 1933 után már többnyire „be kellett érnie” egy osztálytanácsossal is.²⁷

Patakyval azonban továbbra is élő maradt a kapcsolata. Többször felkereste Budapesten, s bár az államtitkár fenntartásai a Kongresszussal szemben nyilvánvalóak voltak, Kánya abszolút negatív hozzáállása miatt elsősorban rá kellett támaszkodnia. Annyi bizonyos, hogy a harmincas

évek második harmadától Pataky volt az, aki keresztülvitte a külügyminiszternél, hogy a magyar kisebbségeket ne léptessék ki a szervezetből. Ebben minden bizonnyal nem Ammende meggyőzőereje játszotta a főszerepet, hanem a magyar csoport vezetőinek, elsősorban Szüllőnek és Jakabffynak a véleménye.²⁸

Ammende halála után Ferdinand von Uexküll-Güldenband, a *Nation und Staat* főszerkesztője lett a szervezet először megbízott, majd megválasztott főtitkára. Bár formálisan Wilfannal együtt ő volt a Kongresszus vezetője, a háttérből Werner Hasselblatt, az Európai Német Népcsoportok Szövetségének berlini irodavezetője irányított. A Hasselblatt és Uexküll közti jó viszony és közös politikai platform lehetővé tette, hogy kettejük együttműködése felhőtlen legyen. A szervezet vezetői és a magyar kormányzervek közötti kapcsolattartás ebben az időben már lényegében áttételesen, a magyar kisebbségi politikusok választmányi üléseken való részvételének útján valósult meg.

Az Ammende halálát követő három évben csupán néhány esetben találkoztak a Kongresszus vezető német személyiségei a magyar döntéshozókkal. 1937 első felében például a magyarországi németeknek az 1937-es kongresszuson való képvisellete körül kirobbant ellentét tisztázására Pataky Tibor többször is Budapestre kérte a szervezőbizottság vezetőjét, Kurt Graebét.²⁹ Az utolsó bizonyítható kapcsolatfelvétel már a szervezet aktív időszakának után történt, amikor az új főtitkár az 1939-es konferencia megtartása érdekében lobbizott Patakynál.³⁰

5.3 BUDAPEST ÉS A MAGYAR CSOPORT

A Dísz tér és a miniszterelnökség a Kongresszust a magyar külpolitika mellékszálaként olyan „hadszíntérnek” tekintette, ahol határon túli magyar kisebbségi politikusokat állíthatott csatasorba, elsősorban a nemzetközi közvélemény befolyásolására. Az ügy természeténél fogva természetesen nagy súlyt fektetett arra, hogy a szervezet titkos anyagi támogatására ne derüljön fény. A magyar csoport vezetőinek budapesti kapcsolatai természetesen nem maradtak rejtve a szomszéd államok kormányai előtt. Tudták, hogy azok folyamatosan kapcsolatban állnak Budapesttel, s biztosak lehettek abban, hogy a Kongresszus ülésein követett taktika kialakítása a magyar hivatalos körök tudtával és beleegyezésével történik.³¹

Már az első kongresszus előtti egyeztetések is nyilvánvalóvá tették, hogy Budapest szigorúan felügyelni kívánja a résztvevők kiválasztását. Ez a tény nem jelentette azt, hogy a külügyminisztérium állította volna össze a kiutazók listáját, de azt igen, hogy fenntartotta magának a jogot, hogy áldását adja a döntésekre. A csehszlovákiai és a romániai magyarok esetében semmi gond nem merült fel, hiszen ezekből az országokból a pártok olyan személyeket kívántak Genfbe küldeni, akik múltjuk és akkori pozícióik révén élvezték Budapest bizalmát. Az SzHSz-államban azonban a magyar párt helyzete jóval bizonytalanabb volt, ezért hiába akarták a tényleges vezetők egyikét, Várady Imrét az ügynek megnyerni, próbálkozásukat nem koronázta siker. Jobb híján tehát be kellett érniük az addig jószerevel ismeretlen Deák Leóval. Az ő esetében Budapest támogatásának megszerzéséhez az is elegendő volt, hogy bár akkor még nem tartozott a párt legszűkebb és Budapesten is számon tartott vezetéséhez, feltétlenül megbízhatónak számított. Deák kiutazása bizonytalan volt, és emellett hírért vették, hogy Flamm József, a Dél-Bácska baloldali belgrádi munkatársa ki kíván utazni Svájcba, így felhívták Baranyai figyelmét annak „megbízhatatlan” politikai irányultságára, felszólítván őt – s rajta keresztül a magyar csoport tagjait is – a vele szembeni legteljesebb rezerváltságra.³²

Természetesen a képviselők is ismerték a játékszabályokat, amit az is bizonyít, hogy amikor Jakabffy 1929-ben be szeretne volna vezetni Ambrózyt a nemzetközi munkába, s ennek kiindulópontjaként magával akarta vinni Genfbe, nem mulasztotta el előtte tervéről megkérdezni a külügyminisztériumot.³³ Tette ezt annak ellenére, hogy a bánáti tagszervezet elnöke már régóta ismert politikus volt, akinek megbízhatóságához nem fért kétség.

Budapest felügyeletét legjobban mégis talán egy 1937. február 3-i, Szüllő által Patakynak címzett levél bizonyítja. Ebben Szüllő a következőket írta: „Rómából való visszajöttemkor Majthényi László azzal fogadott, hogy Budapesten a londoni kisebbségi konferenciára mellém ötet küldötték ki. Engemet az életben már semmi sem lep meg, ezt a fait accomplit is elfogadtam, bár én Londonban inkább egy agilis fiatal és az idegen nyelveket értő kompanistát szerettem volna, mint egy idősebb felvidéki bárót, aki ősei nyelvét tökéletesen bírja s a latin ideológiában, a szintaxisban erős.”³⁴

A külügyminisztériumnak természetesen csak a magyar pártok által kiküldött személyekre lehetett befolyása, ezért amikor 1931-ben Deák és Strelitzky másodszor is csak késve kapta meg útlevelét, s a jugoszláv kor-

mány magyar exponensének tekintett Szántó Gábor jelent meg Genfben azzal az igénnyel, hogy a Választmány ismerje el őt a jugoszláviai magyarság hivatalos képviselőjének, a várható fejleményekről előre értesült apparátus megfigyelőként elküldte a nem sokkal korábban Magyarországra áttelepült Prokopy Imrét is, hogy tartsa szemmel a Pesten is árulónak tartott politikust.³⁵ Abban természetesen bízhatott, hogy a másik két államból érkező magyar képviselők megakadályozzák majd a szabadkai politikus felvételét, de azért biztosítékként szükségesnek látta egy, a helyi viszonyokat kitűnően ismerő személy csatasorba állítását is.

Budapest és a magyar csoport közötti információáramlás elsősorban a szervezeten belül formális vagy informális kapcsolataik révén fontos szerepet betöltő képviselőkön keresztül zajlott. Ez nem jelentette azt, hogy a külügyminisztériumba, illetve a miniszterelnökségre ne érkeztek volna jelentések más, a kongresszuson szintén részt vevő politikusoktól is, de az írásbeli beszámolók és szóbeli jelentések túlnyomó többsége Szüllőtől, Flachbarthtól és Jakabffytól származott.³⁶

Az 1925-ig még többnyire Budapesten élő Szüllőt a magyar kormány támogatásával, illetve nyomására választották meg a csehszlovákiai Országos Keresztényszocialista Párt élére.³⁷ A kérérlhetetlenül negativista meggyőződésű politikus 1938-ig folyamatosan tagja volt a csehszlovák parlamentnek, s pozíciója, valamint hihetetlen aktivitása révén talán ő volt a csehszlovákiai politikai élet és a magyar pártviszonyok egyik legjobb felvidéki ismerője. Egészen az első bécsi döntéssel bekövetkezett határváltoztatásokig, amikor is a magyar felsőház tagja lett, folyamatosan kapcsolatban állt a külügyminisztériummal és a miniszterelnökséggel. A követség, illetve a konzulátus jelentéseiben időnként „Éva” fedőnév alatt szereplő politikus rendszeresen beszámolt a csehszlovákiai belpolitikai eseményekről, a magyar pártok lépéseiről, a pártokon belüli, illetve a pártok közötti feszültségekről. Mivel ő volt a csehszlovákiai magyar pártok „külpolitikusa”, aki egyaránt részt vett az Interparlamentáris Unió, a Népszövetségi Ligák Uniója, valamint a Kongresszus ülésein is, a nemzetközi fórumokon szerzett tapasztalatairól is rendszeresen beszámolt Budapestnek. Ha a külügyminisztérium vagy Pataky személyesen is találkozni óhajtott vele, vagy esetleg utasította valamire, akkor a számjeltáviratokban Szüllőt a 220-as kódszám fedte. Jelentéseit rendre a magyar kirendeltségeken keresztül juttatta el a címzetteknek. Bár az ő esetében a szervezetet érintő kapcsolattartásban jórészt az írásbeli beszámolók domináltak, időnként azért Budapesten is megjelent.

A Kongresszus ügyeit illetően Szüllő mellett Flachbarth is többször jelentett Budapestnek. Több okból is. Egyrészt, mert mint a magyar pártok prágai irodájának vezetője többször is helyettesítette Szüllőt a választmányi üléseken. Másrészt pedig, mert 1926 és 1928 között az ő feladata volt a külügyminisztériumból és a miniszterelnökségről Ammendének küldött összegek eljuttatása a címzetthez.³⁸ Miután Flachbarth a Tuka-ügy kapcsán gyanúba keveredett, s félő volt, hogy letartóztatják, először Bajorországba menekült, majd onnan később Budapestre költözött.³⁹ Itt továbbra is kapcsolatot tartott a miniszterelnökséggel, amely 1932-ben megfigyelőként el is küldte a bécsi kongresszusra.⁴⁰ A szervezettel tehát nem szakadt meg teljesen a kapcsolata, sőt amikor 1937-ben a Kongresszus elhatározta egy újabb kötet kiadását a kisebbségek aktuális helyzetéről, annak tervezetét ő véleményezte a hivatal számára.⁴¹

Bár Jakabffytól is maradtak fenn írásos beszámolók a külügyminisztérium aktáiban, az ő kapcsolattartási módja jelentősen különbözött Szüllőtől. Nála elsősorban a szóbeliség dominált. Családjá történetéről írott munkája arról tanúskodik, hogy évente többször is megfordult a magyar fővárosban, sőt Ammendével is többször találkozott itt.⁴² Ez úgy volt lehetséges, hogy jugoszláviai kollégáival ellentétben állandó útlevelel rendelkezett, s az utazásokat családi kapcsolatai is szükségessé és lehetővé tették számára. Egyértelmű, hogy Jakabffy nemcsak az utazási költségek felvételére jelent meg a külügyminisztériumban és a miniszterelnökségen, mint ahogy azt többek között az 1926. augusztus végi–szeptember eleji Khuen-Hédervárynál vagy 1928. augusztus 6-án Apornál tett látogatása is bizonyítja.⁴³

A többiekéről – elsősorban a jugoszláviai küldöttekről – ebben az összefüggésben nem sokat tudunk. Annyi bizonyos, hogy ha máskor nem is, kiutazásuk előtt rendszeresen megjelentek Budapesten, már csak az utazási költségek felvétele miatt is. Joggal feltételezhető, hogy ilyenkor ők is beszámoltak az illetékeseknek. A jugoszláviai belpolitikai viszonyok ismeretében egyáltalán nem meglepő, hogy Deákék az információs körforgásban csak marginális szerepet játszottak.⁴⁴

A szervezetben részt vevő magyar küldöttek egyszerre sohasem találkoztak Budapesten. Egyrészt nem is lett volna egyszerű összehangolni az érintettek programjait, másrészt a jugoszláviaiak útlevelel-elbírálásának bizonytalansága amúgy is megnehezítette egy ilyen összejövetel megszervezését. Valójában azonban erre nem is volt égető szükség, mivel a vezető szerepet vivők közül valaki mindenképpen megjelent Budapesten, ráadá-

sul a kongresszus megnyitója előtt bőven volt lehetőség információcserére és egyeztetésre is.

A külügyminisztérium és a magyar résztvevők közötti kapcsolattartás speciális eleme volt, hogy a Népszövetség mellett működő magyar képviselő – Baranyai vagy esetleg a rezidens Hevesy – rendszeresen vacsorára hívta meg a küldötteket.⁴⁵ Ezek az asztal melletti beszélgetések nemcsak azért voltak hasznosak, mert ezáltal a diplomaták értesülhettek a Kongresszuson történekről, hanem azért is, mert a külképviselet is tájékoztatni tudta őket a nemzetközi kisebbségvédelemmel kapcsolatos legújabb fejleményekről, a nagypolitikai összefüggésekről és adott esetben petícióik állásáról is.⁴⁶

Az 1925-ös konferencián való részvétellel ki is alakult a kisebbségi politikusoknak az a köre, amelyre Budapest a későbbiekben is bázisként tekinthetett. Ez a kör a későbbiekben bővült, majd összetételében kissé változott is (elsősorban Törley 1927-es, Flachbarth 1929-es kényszerű áttelepülése, valamint Jakabffy 1937-es önkéntes távolmaradása folytán), de az egész időszakra érvényes maradt, hogy a külügyminisztérium, illetve a miniszterelnökség a már bevált személyek részvételével szemben nem fogalmazott meg kifogást.⁴⁷ A 13 év alatt mindössze néhány esetben merültek fel kérdőjelek a képviselők alkalmasságával kapcsolatban.

Először 1928-ban, a Népszövetségi Ligák Uniója állandó kisebbségi bizottságának júliusi, hágai ülésével kapcsolatban vetődött fel a magyar résztvevők magatartásának kérdése. A politikai osztály vezetőjénél ugyanis augusztus 6-án megjelent Jakabffy, majd két napra rá Ammende, s mindketten felhívták Apor figyelmét a magyar képviselőt „elégtelen voltára”.⁴⁸ A kritika lényegében Szüllő nyilvános tevékenységére összpontosult. Jakabffy szerint a csehszlovákiai politikus agresszivitása, személyeskedése mindenkinben antipátiát keltett, ezért azt javasolta, hogy augusztus 26-án, még a genfi út előtt Balogh, Flachbarth, Szüllő és az ő részvételével hívjanak össze egy megbeszélést Budapesten, amelyen meg lehetne vitatni a konferenciákon való szereplés kérdését. Javasolta az illetékeseknek, hogy a képviselőket figyelmeztessék az együttműködés fontosságára, és arra, hogy előadásait már-már tudományos objektivitással tartsák meg, s óvakodjanak attól, hogy viselkedésük alapján a Rothermere-akció propagandistáinak tartsák őket.⁴⁹

Túlzás lenne azt állítani, hogy a két, egymástól teljesen eltérő habitusú politikus között komoly ellentét vagy tartós feszültség lett volna. Arról nem is beszélve, hogy magyar kisebbségi politikusként mindkettőjük

végző célja ugyanaz, a területi revízió volt. A konstruktívabb, objektivitásra törekvő Jakabffy egyszerűen nem tartotta célravezetőnek Szüllő tudatosan felvállalt konfliktuskereső, cinikus stílusát. Fenntartásaihoz feltehetően hozzájárult az is, hogy Szüllőben érezhetően jelen volt az utódállamok államalkotó népeivel szemben érzett magyar felsőbbrendűség-tudat is, amit az erdélyi Jakabffy mindig is kifejezetten károsnak tartott.⁵⁰ Az elégedetlenség azonban kölcsönös volt, mert Szüllő alig egy hónappal később a következőket írta Jakabffyról a külügyminisztériumnak: „Jakabffynál bizonyos felvilágosításokra van szükség, mert ő öncélnak gondolja a kisebbségi konferenciát, meg van hatva annak nagyságától, és nehezen tudja belátni azt, hogy a mi célunk nem az, hogy mi megelégedett kisebbségek legyünk valamely országban, de a mi végző célunk az, hogy mi ne legyünk abban az idegen országban kisebbségek.”⁵¹

Nem tudni, vajon a Jakabffy által javasolt augusztus 26-i megbeszélésre végül sor került-e, az azonban tény, hogy Szüllő modora és taktikája az évek során semmit sem változott. Jakabffy valószínűleg beletörődött ebbe, mint megváltoztathatatlanba. Emellett az elkövetkezendő években neki is egyre több fenntartása fogalmazódott meg a Kongresszus vezetésével és irányonálával szemben, ami nemegyszer őt is rendkívül határozott – igaz színfalak mögötti – fellépésre sarkallta.

Az augusztus 8-i beszélgetésen Ammende felhívta Apor figyelmét Balogh Arthur passzivitására is. A jogászprofesszor a főtitkár szerint nem ismerkedett, és csak magába zárkózottan ült a konferenciákon. Ráadásul nem volt jó előadó, mivel előadásai szövegét felolvasta, s állítólag a vitákban sem állta meg a helyét. Ezért felvetette, hogy amennyiben a külügyminisztérium egyetért vele, Balogh helyett a jövőben inkább Ambrózy legyen az erdélyi magyarok másik képviselője. Ambrózy 1928-ban meg is jelent a konferencián, de nem vált be, ezért soha többé nem utazott Genf-be. Balogh viszont 1935-ig még ötször vett részt a kongresszusokon. Budapest és a magyar párt feltehetően azért tartott ki mellette, mert a kisebbségi jogok nemzetközileg elismert szakértője volt, s mint ilyen, elemzéseit szakmai érvekkel hitelesen támaszthatta alá.⁵² Ezenkívül ott volt mellette Jakabffy, aki a társasági érintkezésben tapasztalható hiányosságait kitűnően ellensúlyozhatta. Ráadásul többször is előfordult, hogy nemcsak ketten utaztak Romániából Svájcba, hanem hárman.

1928 után csupán egyetlen esetben találunk feljegyzést arról, hogy Budapestnek fejtörést okozott volna a magyar képviselők személye. Ez a dokumentum is csak közvetett bizonyítéknak tekinthető, mivel nem a

külügyminisztériumban vagy a miniszterelnökségen született, hanem Wilfan dolgozószobájában, 1937. december közepén.⁵³ A feljegyzés az elnök, Graebe és Uexküll eszmecserejéről készült. A jövő évi kongresszussal kapcsolatban Graebe ismertette a többiekkel azt a beszélgetést, amelyet Patakyyal folytatott Berlinben. Graebe szerint az államtitkár ebben nemcsak a magyarországi németek kérdésére tért ki, hanem a magyar delegáltak körére is. Patakyy állítólag két személlyel kapcsolatban gondolkodott változtatáson: egyfelől nyomást akart gyakorolni Jakabffyra, hogy az ismét kapcsolódjék be a szervezet munkájába, másfelől Szüllőt valaki mással akarta pótolni. Ha voltak is az államtitkárnak ilyen tervei, nem valószínű, hogy az államtitkár ilyen tervei, nem valószínű, hogy csak azt mondta Graebének, amit az amúgy is szívesen hallott. Jakabffy kilépése ugyanis presztízsvesztést jelentett, ráadásul kellemetlenül érinthette a németeket, hogy a legkonstruktívabb magyar politikus éppen a német kisebbségek magatartására és a német kisebbségpolitikára hivatkozva szakította meg kapcsolatait a Kongresszussal.⁵⁴ Szüllő esetleges lecserélése pedig biztosan örömmel töltötte volna el őket, mivel annak tevékenysége gyakorlatilag a kezdetektől fogva szálka volt mind az elnök, mind a német vezetők a szemében.

5.4 A MAGYAR RÉSZTVEVŐK ÉS A SZERVEZET VISZONYA

Az évente kiadott kongresszusi beszámolók azt sugallják, hogy a megjelentek között, egy-két kivételes esettől eltekintve, teljes harmónia uralkodott. A közös cél iránt elkötelezett, felelősségtudattól áthatott, többé-kevésbé azonos platformon álló közösség képe bontakozik ki az olvasó előtt. Ez azonban így természetesen nem volt igaz. A beszámolók az előadások tisztázott változatait tartalmazták, s az üléseken kialakult nézeteltéréseket tompított formában adták vissza. Ráadásul a kötetekbe nem kerültek bele a bizottsági ülések jegyzőkönyvei sem. Ezért a magyar csoport vezetőinek viszonya a Kongresszushoz, illetve annak irányító személyiségeihez nem rekonstruálható e források alapján.

A magyar képviselők minden évben megjelentek az üléseken, s kivételként részüket a szakmai munkából: előadásokat tartottak, s néhányan közülük tagjai voltak valamelyik bizottságnak is. Természetesen a többnyire háromnapos rendezvények kitűnő lehetőséget kínáltak arra is, hogy a többi küldöttel is megismerkedjenek, s tájékozódjanak más kisebbségek

helyzetéről is.⁵⁵ A legtöbb más nemzetiségű résztvevővel azonban természetesen nem alakíthattak ki komolyabb kapcsolatokat, mivel a szervezet évente csupán egy konferenciát tartott, s így a következő kongresszusig nem volt lehetőség újabb találkozásra. Ezért a magyar csoport, pontosabban a csoporton belül is meghatározó szerepet játszó politikusok kapcsolatrendszerében elsősorban a főtitkár, az elnök és néhány német küldött, illetve választmányi tag kapott meghatározó szerepet.

A szervezetben viselt tisztsége alapján Szüllő Géza volt a magyar csoport vezetője. A rendkívül impulzív, magas konfliktustűrő képességgel megáldott – egyébként valóban rendkívül szellemes – elnökségi és választmányi tag a választmányi üléseken, sőt némileg enyhébb formában a kongresszusokon is lényegében ugyanazt a taktikát és stílust képviselte, mint a csehszlovák parlamentben.⁵⁶ Nem véletlen, hogy a Németországi Népszövetségi Liga képviselőjében 1926-ban megfigyelőként Genfben megjelent Otto Junghann elsősorban az ő és Flachbarth fellépésére alapozva jelentette a német külügyminisztériumnak, hogy „a magyaroknak természetüknek megfelelően kevésbé fontos az egyes problémák szakzerű feldolgozása, és a nemzetközi kisebbségi mozgalmat mindenekelőtt közvetlen propagandahatása alapján szemlélük.”⁵⁷ Szüllő ugyanis már a második kongresszuson megsemmisítő kritikát akart gyakorolni megnyitóbeszédében a Népszövetség fölött, s csak az Elnökség nyomására volt hajlandó kihúzni szövegéből a legkeményebb megállapításokat.⁵⁸

Ezek után nem meglepő az Ammende és Szüllő között kialakult és állandósult feszültség, amely valójában sohasem oldódott fel teljesen. Míg ugyanis Szüllő a Kongresszust szigorúan a kisebbségi propaganda nemzetközi színterének tekintette, addig Ammende helyet keresett a szervezetnek a nemzetközi politikai porondon, és semmi sem hiányzott neki kevésbé, minthogy a radikális hangvétel eluralkodása esetén a Kongresszust revizionista gyülekezetnek könyveljék el.⁵⁹ Ez teljesen ellehetetlenítette volna a szervezetet a Népszövetség előtt, de a német kormányt is kezdeti tartózkodó, majd támogató hozzáállásának gyökeres felülvizsgálatára készítette volna.

Szüllő valójában elismerte Ammende képességeit, tehetséges embernek tartotta, akinek figyelemre méltó kapcsolati hálót sikerült kiépítenie.⁶⁰ De már 1928-ra kialakult benne az a meggyőződés, hogy a főtitkár elsősorban német érdekeket szolgál, a magyar törekvéseket pedig háttérbe igyekszik szorítani.⁶¹ Szüllő ezt természetesen nem nézte tétlenül, s a választmányi üléseket lényegében harctérre változtatta. Tökéletesen tiszt-

tában volt azzal, hogy hozzáállásával nem szerzett híveket magának kollektívái között, s érezte azt is, hogy Ammende sem kedveli, sőt egyenesen tart tőle.⁶² Ebben nem is tévedett. A főtitkár 1928 augusztusában Apornál tett látogatása során lényegében panaszt tett Szüillőre a külügyminisztériumnál. Természetesen nem vádaskodott, hisz ezzel felkelthette volna az illetékesek ellenérzését, hanem az egész ügy, s benne a magyar érdekek veszélyeztetését róta fel neki. A főtitkár valóban tartott attól, hogy a csehszlovákiai magyar politikus nemzetközi porondon való fellépéseivel komoly károkat okozhat a kisebbségek ügyének. Ezt bizonyítja egy Wilfannak írt levele is, melyet a Népszövetségi Ligák Uniójának brüsszeli ülése előtt küldött el az elnöknek: „Hogy mi a teendő Brüsszelben, kézenfekvő. Azt hiszem, az lesz a legfontosabb, hogy egységes irányvonalat alakítsunk ki a magyarokkal, hogy azok (Szüillő is jön) ne essenek ki a szerepükből, és ezzel ne dezavualjanak minket.”⁶³ Ezek után érthető, hogy Ammende Szüillővel szemben megpróbált a jóval konstruktívabbnak tartott Jakabffyra támaszkodni, s igyekezett bevonni őt a háttérben folyó előkészítő munkálatokba.

Az 1928-tól kezdve a szintén Bécsben élő, Ammendével szorosan együttműködő Wilfan iránt Szüillő kifejezett ellenszenvet táplált. Ennek több oka is volt. Az elnök a magyar politikussal ellentétben óvatos, főleg közvetítő szerepre törekvő személyiség volt. Ráadásul szoros kapcsolatban állt a mindenkori jugoszláv külügyminisztériummal, ezért Szüillő a magyar érdekekkel törvényszerűen szembenálló szláv lobby egyik vezéralakját látta benne.⁶⁴ Minden fenntartása ellenére tisztában volt azonban azzal, hogy a Kongresszusnak szüksége van Wilfanra, mivel távozása esetén még inkább nyilvánvalóvá vált volna a szervezet német és magyar orientációja.⁶⁵ Ennek ellenére távol állt tőle, hogy kerülje a vele való konfliktusokat, s ezeket az ütközéseket Wilfan meglehetősen nehezen viselte. Az 1937-es első, bécsi választmányi ülésen történekről például a magyar delegált a következőképpen számolt be: „Wilfan egy profétai szellemű beteg szlovén agitátor. Újból majd' megütötte a szél, amikor rá-másztam. Mindenesetre látom azt, hogy hogy gyűlölnek bennünket a szlávok, de ez ad nekem erőt.”⁶⁶ A Szüillő által regisztrált ellenérzés valóban élt Wilfanban, és nemcsak azért, mert az ő stílusától meglehetősen távol állt annak rámenőssége. A Kongresszus elméleti kérdéseket boncolgató gyakorlata valójában megfelelt neki, s ez ellen feltehetően a jugoszláv kormány sem emelt vétőt, mivel az alapszabály nem engedett teret az elszakadási törekvések artikulálásának. A Kongresszus „akadémikus jelle-

ge miatt” Szüllő egyébként nemcsak az elnököt és Ammendét kárhoztatta, hanem a zsidó csoport vezetőjét, Leo Motzkin is.

A Szüllő jelentéseiben szereplő német kisebbségi politikusok közül talán Medingerről és Schiemannról volt a legjobb véleményel. Medinger azonban 1934-ben elhunyt, Schiemann pedig a nemzetiszocialista hatalomátvétel után gyorsan elvesztette addigi meghatározó pozícióját a német kisebbségek nemzetközi aktivitásának szervezésében, s visszavonult a Kongresszustól. Ekkor már lényegében Hasselblatt kezében volt a német kisebbségi vezetők koordinálása, s Ammende halála után Uexküellel közösen, Wilfannal együttműködve átvették a szervezet tényleges irányítását. Szüllő hozzájuk fűződő kapcsolatát is a magyar érdekek szempontjából értékelte.⁶⁷ Bár egyáltalán nem rokonszenvezett a nemzetiszocialista ideológiával, a szervezetben 1934 után megerősödő radikális német vonal képviselőit mégsem elsősorban világnézeti alapon kritizálta, hanem aszerint, hogy gyakorlati lépéseik mennyire feleltek meg az általa helyesnek tartott magyar elvárásoknak. Az általa „náci féle kábult hegeli meghatározásoktól konfúzusává lett félfilozófus”-ként emlegetett Hasselblatton lényegében ugyanazt kérte számon, mint Ruthán, a Szudétanémet Párt külpolitikusán, nevezetesen, hogy túlságosan passzívak.⁶⁸ Hasselblatt és Szüllő között a viszony végül annyira megromlott, hogy a magyarországi németek képvisellete körül évek óta tartó huzavona a stockholmi konferencia szünetében már kölcsönös fenyegetésbe és egymás nyílt kioktatásába torkollott.⁶⁹

Míg Szüllőnél lényegében nem figyelhető meg lényegi fejlődés a Kongresszushoz s annak meghatározó politikusaihoz fűződő viszonyában, addig a magyar csoport másik vezéregyénisége, Jakabffy hozzáállásában az évek során komoly változások következtek be. A romániai politikus a Kongresszus törekvéseinek lelkes támogatásától a harmincas évek második felére eljutott a szervezeten belüli önkéntes kilépésig. Szemben Szüllővel, aki már az első évek elméleti problémákat tisztázó konferenciáit is tulajdonképpen időpocsékolásnak tartotta, Jakabffy kezdetben optimistán tekintett az új kezdeményezésre, s a munkából is lelkesen vette ki részét. Nyugodt, megfontolt politikusként arra törekedett, hogy a kisebbségek együttműködésének meghirdetett jelszava ne maradjon üres szó. Ráadásul a problémákhoz igyekezett konstruktívan közelíteni, s az időnként fellángoló ellentéteknek inkább az elsimítására, mintsem a kiélezésére törekedett. Emellett a többiekhez, elsősorban a szláv képviselőkhez fűződő viszonyát nem terhelték meg olyan előítéletek, mint amilyenek Szüllő esetében dokumentálhatóan léteztek. Az ő személyes kapcsolata a

Kongresszus két első emberével még a legkritikusabb pillanatokban sem volt olyan feszült, mint csehszlovákiai kollégájáé.

Ammendének már az első konferenciát megelőző „grémiumülésen” feltűnt Jakabffy tehetsége és konstruktív hozzáállása. A második kongresszus előtt élénk levelezést folytattak a szervezet jövőjével kapcsolatban, s a főtitkár rögtön fel is kérte egy előadás megtartására.⁷⁰ Jakabffy személye feltűnt Junghannak is, aki a már idézett jelentésében a magyar politikust egyértelműen a magyarok vezető koponyájának tartotta, aki kitűnő referátumával – a többiekkel ellentétben – a szakmai munkához is komolyan hozzájárult.⁷¹ Ettől kezdve Jakabffy és Ammende folyamatosan tartotta a kapcsolatot. Leveleztek egymással, s a főtitkár többször is felkereste az erdélyi politikust zaguzsáni otthonában.⁷² Ezenkívül többször találkoztak egymással Budapesten is. Ammende – valószínűleg nem utolsósorban Szüllő ellensúlyozására – többször is megkérte az egyébként semmilyen hivatalos tisztséggel nem rendelkező Jakabffyt, hogy egyes választmányi üléseken jelenjen meg. Ez a többé-kevésbé szoros kapcsolat lényegében Ammende haláláig megmaradt, még ha az idők során Jakabffy kezdeti, szinte feltétlen egyetértése el is tűnt, s átadta helyét egy, az elméleti munka korlátozását, s a magyar csoport érdekeinek megjelenítését követelő attitűdnek.

Jakabffy, aki egy évvel azelőtt Ammendével közösen még Szüllő visszafogására kérte a külügyminisztériumot, 1929-ben már arra igyekezett rászorítani Ammendét, hogy a konferenciákat a kisebbségek helyzetének bemutatására használják fel. A főtitkár és az elnök kezdeti idegenkedése, majd később a javaslat nyomán összeállított *Helyzetjelentések* című kötet lassú előkészületi munkálatai miatt a romániai politikus bizalma kissé megrendült Ammendében.⁷³ A jugoszláviai magyarok útlevel-problémái sem járultak hozzá a kettejük közti bizalom további mélyüléséhez. Ennek ellenére – ha Ammendének hinni lehet – Jakabffy járta ki ki Budapesten, hogy az 1933-as kongresszuson való magyar részvételt ne kössék a státutum megváltoztatásához.⁷⁴ A következő évben viszont már ő erőszakolta keresztül egy, a kisebbségek sérelmeinek nyilvános megtárgyalására hivatott szakbizottság szakmai előkészítését.⁷⁵

Jakabffy kritikus hozzáállásának erősödéséhez nemcsak az a tény járult hozzá, hogy a kisebbségi sérelmek megvitatása szigorúan elméleti síkon zajlott a konferenciákon. Legalább ennyit nyomott a latban, hogy az utódállamokban a német és a magyar kisebbségek együttműködése, néhány gyorsan múló epizódtól eltekintve, a német kisebbségi vezetők hoz-

záállása és követendőnek tartott stratégiája miatt nem valósult meg. A számára ellenszenves nemzetiszocialista *Deutschumpolitik* előretörése, s a német kisebbségek többek közt ezzel is összefüggő, harmincas évek eleji radikalizálódása pedig tovább csökkentette a bizalmát a német küldöttekben. 1935-ös kongresszusi képviselőikre már úgy emlékezett vissza, mint akik „erősen a hitleri szellem hatása alatt álltak”.⁷⁶ Jakabffy az is mélyen felháborította, hogy a magyarországi németek képviselőinek kérdésében az ENNSZ szembeszállt a magyar kormánnyal, magának vindikálta a képviselő-elismerés jogát, ezzel kvázi illegitimnek bélyegezve az MNNE-t.⁷⁷ Ez volt számára az utolsó csepp a pohárban. A kérdésről személyesen is tárgyalt Uexküllel és Wilfannal, majd 1937. június közepén bejelentette távolmaradását a szervezettől.⁷⁸ Wilfan, akivel egyébként Jakabffy mindvégig jó személyes kapcsolatban maradt, hiába próbálta rábeszélni döntése megváltoztatására.⁷⁹

Míg a csehszlovákiai és romániai képviselők kapcsolatai meglehetősen jól dokumentálhatók, a jugoszláviai magyar résztvevők esetében az írásos anyagok csekély száma miatt többnyire csak következtetésekre hagyatkozhatunk. Az értékelhető információk nagy része azokból a levelekből és beszámolókból származik, amelyek, akár csak utalás szintjén is, velük foglalkoznak.

A jugoszláviai Magyar Párt politikusainak mozgásterét jelentősen behatárolta a mindenkori kormány velük szemben alkalmazott útlevélpolitikája. Csehszlovákiai és romániai kollégáikkal szemben ugyanis ők, különösen 1929 után, nem utazhattak ki bármikor szabadon az országból. Ezért aztán a kongresszusok előkészítésébe is csak ritkán kapcsolódhattak be, mivel a választmányi ülésekre csak elvétve engedték ki őket. Nem véletlen, hogy esetükben a konferenciákon való megjelenés ténye már önmagában véve is nagy eredménynek számított. A kiutazáshoz szükséges hatósági engedélyeket általában Wilfan intézte el nekik, ezért érthető, ha számukra a szervezet vezetőségéből az elnök személye vált kulcsfontosságúvá. Az a néhány rendkívül udvarias, többnyire a kiutazással kapcsolatos intervenciót kérő levél, amely Strelitzkytól és Deáktól az elnöknek címezve fennmaradt, nem árul el semmit arról, hogy milyen volt a tényleges kapcsolatuk. Egy Ammende által Wilfannak írt levél azonban arról árulkodik, hogy viszonyuk nem lehetett teljesen felhőtlen. A levélben a főtitkár arra kérte az elnököt, ha Belgrádba utazik, feltétlenül keresse fel a magyar képviselőket, s ha lehet, vacsorázzon is együtt velük. Ammende szükségesnek látta a szlovén politikus ódzkodását azzal az érveléssel eloszlatni,

hogy „magánszemélyként őszinte és kedves emberek”.⁸⁰ Ez a bizalmatlanság valószínűleg nem személyes természetű volt, hanem sokkal inkább a magyar csoport követelései és a Wilfan által követendőnek tartott kongresszusi irányvonal közötti ellentétből táplálkozott. Arra nézve nincsenek feljegyzéseink, hogy miként csapódott le Deákékban a jugoszláv kormány 1930-as és 1931-es kísérlete, amellyel meg akarták nehezíteni, illetve a második évben meg akarták akadályozni, hogy időben kiérkezzenek Genfbe. Ugyanígy csak tapogatózhatunk, ha Deák radikális felszólalásainak vagy Strelitzky „autoriter rendszerekről” tartott, lényegében Jugoszláviát is bíráló hozzászólásának Wilfanra gyakorolt hatását keressük. Az általános politikai helyzetet figyelembe véve azonban nagyon valószínű, hogy az érintettek egyik eseményt sem tekintették biza-
lomerősítő jellegűnek.

Annak ellenére, hogy Deákék a kongresszusok előkészítéséből nem vehették ki részüket, Ammendével való kapcsolatuk nem merült ki az évenkénti konferenciák alatti beszélgetésekben. A főtitkár ugyanis délkelet-európai utazásai során többször is felkereste a magyar vezetőket, általában otthonukban.⁸¹ Nemcsak helyzetükről tájékozódott, hanem a Magyar Párt prominenseit többször is összehozta a németek vezető politikusaival annak reményében, hogy azok közös stratégiát dolgoznak ki érdekeik védelmére. Ez a törekvés azonban egyszer sem vezetett eredményre. A Deák által 1929-ben és 1934-ben tartott, az elméleti munka háttérbe szorítását követelő felszólalások a főtitkár számára egyébként ugyanolyan kellemetlenek lehettek, mint Szüllő vagy Jaross hasonló megnyilvánulásai. A fent említett, Wilfannak írt levélben található idézet azonban arról tanúskodik, hogy Ammende számára az is teljesen világos volt, hogy a jugoszláviai magyarok, mindenkor a másik két utóállam magyar kisebbségi vezetőivel összhangban, Budapest felügyelete alatt és annak irányítása szerint lépnek fel a szervezetben.

JEGYZETEK

¹ Lásd Függelék I.

² A lengyelországi ukránok az első két évben csak megfigyelőként vettek részt a Kongresszus ülésein.

³ A részvétellel kapcsolatos adatok a Kongresszus évente megjelentetett Sitzungsberichtjeiből származnak.

⁴ Jakabffy: Adatok... i. m. 23.

⁵ Flachbarth szerepéről és Csehszlovákiából való elmeneküléséről lásd a következő fejezetben.

⁶ Jaross 1930-as, Esterházyt pedig 1932-es beszéde miatt az ülést levezető Wilfan hangsúlyosan figyelmeztette, hogy tartsák magukat a Kongresszus alapelveihez, s ne bírálják nyilvánosan azt az államot, amelyből érkeztek. A két politikus későbbi távolmaradásának döntő okáról a hiányzó források miatt csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Jaross és Esterházy szerepéről részletesebben a következő fejezetben.

⁷ Függelék IV/1927/4.

⁸ A német képviselők összesen 101-szer szólaltak fel a 14 év alatt. A felszólalások számának vizsgálatánál azonban figyelembe kell venni, hogy a rendkívül aktív zsidó csoport 1933-as távozásáig összesen 36 referátumot, illetve korreferátumot tartott. Bamberger-Stemmann: i. m. 134. 12. táblázat.

⁹ Függelék II.

¹⁰ Szociáldemokrata vagy kommunista irányultságú közéleti személyiség természetesen az adott körülmények között szóba sem kerülhetett a delegációk listájának összeállításánál.

¹¹ Néhány jellemző adatot a magyar küldöttekről lásd a Függelék III-ban.

¹² Szüllő, Esterházy, Deák, Törley, Jakabffy, Balogh, Jósika, Ugron, Ambrózy.

¹³ Jogi diploma: Szüllő (Bp.), Flachbarth (Bp.), Aixinger (Kolozsvár), Deák (Bp. + kereskedelmi akadémia), Palásthy(?), Strelitzky (Bp.), Balogh (Bp.), Jakabffy (Bp.), Sulyok (Bp.). Kereskedelmi akadémia: Esterházy (oklevelet szerzett Budapesten – középfok), Törley (Bécsben végzi el, majd a lipcsei egyetemen folytatta tanulmányait). Gazdasági akadémia: Jaross (jogi tanulmányait nem fejezte be Budapesten, az akadémiát Magyaróváron végezte), Ambrózy (Keszthely), Jósika (Kolozsvár, de Oxfordban is tanult). Bölcsész doktorátus: Szvatkó (Bp.).

¹⁴ Szüllő: 1925–38; Jaross és Esterházy: 1935–38; Strelitzky: 1927–29; Jósika: 1926, 1927, 1928, 1931, 1932, 1933, 1937; Jakabffy: 1928, 1931, 1932, 1937; Sulyok: 1932; Balogh szenátor: 1926, 1928, 1932, 1933.

¹⁵ Közvetlen sajtókapcsolatokkal rendelkezett: Aixinger, Flachbarth, Szvatkó, Deák, Strelitzky, Balogh, Jakabffy, és Sulyok.

¹⁶ A magyar külügyminisztérium kisebbségi kérdésekben való együttműködési szándékát a népszövetségi keretek között jól bizonyítja, hogy Gajzágó 1926 nyarán megbeszéléseket folytatott a német külügyminisztérium kisebbségi referensével. A tárgyalásokon tájékoztatta partnerét a belépéssel Németországra váró nehézségekről, és hangsúlyozta, hogy mindkét állam érdekelt a kisebbségek helyzetének javításában. A beszélgetés előtt pár nappal Kánya felajánlotta Schubert államtitkárnak a kisebbségi ügyekben való együttműködés lehetőségét. Podewils feljegyzése. Dátum nélkül. PAAA, R 60463, Számozatlan.

¹⁷ Bethlen „túl hangsúlyos” szerepéről, majd a Kánya külügyminiszterré való kinevezését követő változásról lásd Pritz: Magyar diplomácia... i. m. 229–230.

¹⁸ A rendelkezésre álló források tanúsága szerint a miniszterelnök a következő időpontokban biztosan fogadta Ammendét: 1927. április, 1929. július, 1931. július és augusztus.

¹⁹ A kérdésről részletesen lásd a következő fejezetet.

²⁰ Bethlen levele Khuennak. Budapest, 1927. április 26. MOL, K 64. 1927-47-223.

²¹ Ammende úti beszámolója. Bécs, 1930. július 24. K 64. 1930-47-489. A dokumentumot megkapta a német külügyminisztérium is. Ammende: Bericht über meine Reise nach Ungarn, Rumänien, Jugoslawien und Bulgarien vom 1. bis 14. Juli 1930. (Beszámoló magyarországi, romániai, jugoszláviai és bulgáriai utazásomról. 1931. július 1–14.)/II. Teil: Ostpreussen, Litauen, Estland, Polen und die Gottschee./ PAAA, R 60528, Számozatlan.

²² H. Plesse már idézett disszertációja szerint a Titkárság székhelye 1927 áprilisáig a genfi Hotel Victoriában volt. Ez a megállapítás az időszak nagy részére igaz, mivel Ammende a bécsi iroda megnyitásáig túlnyomórészt itt lakott. Volt azonban fél év, amikor a Titkárság hivatalosan Párizsban működött. Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1929. február 9. BA, N 1. 250, Fasz. 5. 406.

²³ Ammende utazásai során időnként felkereste a magyar követségeket is. Bizonyíthatóan találkozott például 1928-ban Belgrádban Forsterrel, Revalban Jungერთel, 1929-ben Helsinkiben Jungერთel, Bécsben Ambrózyval többször is, Kányával pedig 1931-ben Berlinben.

²⁴ A külügyminisztérium utasítása Masirevichnek Berlinbe. Budapest, 1934. március. 27. MOL, K 64. 1934-41-115.

²⁵ Apornapi jelentése Khuennak Ammende látogatásáról. Budapest, 1928. augusztus 8. MOL, K 64. 1928-47-488; Apornapi jelentése Khuennak Jakabffy látogatásáról. Budapest, 1928. augusztus 6. MOL, K 64. 1928-47-488; Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1931. április 9. MOL, K 64. 1931-47-314; Kristóffy feljegyzése. Budapest, 1933. március 20. MOL, K 64. 1935-47 (120/1933); Ammende levele Apornak. Bécs, 1934. január. 27. MOL, K 64. 1935-47 (329/1934).

²⁶ Feljegyzés cím, szerző és dátum nélkül. Valószínűleg Kristóffy, biztosan 1934-ben. MOL, K 64. 1935-47. Számozatlan.

²⁷ A már említett 1934-es, Apornak írt levél azt jelzi, hogy Ammende nem csupán Kristóffyval levelezett, hanem megkísérelt egy szinttel feljebb, a politikai osztály vezetőjével is kapcsolatban maradni. Nem tudjuk, hogy sikerült-e felkeresnie Aport február elején.

²⁸ A magyar kisebbségi politikusok elsősorban attól tartottak, hogy helyüket elfoglalják, s ezzel nemzetközi nyilvánosságot kapnának a kormányaikkal együttműködő „álmagyarok”. Szüillő jelentése az 1933-as berni kisebbségi kongresszusról. Dátum nélkül. (Biztosan 1933. október vagy november.) OSZKK, Fond X, X/28. 3. Dok.

²⁹ Graebe levele Wilfannak. Bécs, 1937. július 1. BA, N 1 250, Fasz. 8. 421. A magyarországi németek képviselőtételének kérdéséről lásd lentebb.

³⁰ Uexküll-Güldenband: Bericht über die Reise nach Ungarn, Jugoslawien und Rumänien vom 12. April bis 4. Mai 1939. BA, R 8043 (Deutsche Stiftung)/1000. 7–12. A kérdésről lásd lentebb.

³¹ „Itt kötelességszerűen meg kell említenem, hogy a genfi jugoszláv delegáción már augusztus 28-án Szántóékat úgy informálták, hogy Deákék már 3 nappal korábban elutaztak Budapestre, bizonyára azért, hogy ott pénzt és utasításokat kapjanak. Ez az oka annak, hogy még nincsenek Genfben. A delegáció főembere, állítólag maga Sumenkovics még hozzátette: »Mi nagyon jól tudjuk, hogy Deák és Strelitzky működését Budapestről irányítják.«” Prokopy jelentése a genfi útról. (1931. augusztus 27-től szeptember 6-ig). Budapest, 1931. szeptember 19. MOL, K 64. 1931-47-712.

³² Parcher Félix (követ) a Nemzetek Szövetsége mellett működő magyar királyi képviselőnek. Bern, 1925. október 17. MOL, K 107. 15. cs. 16/13 t. 1052. sz. dok.

³³ Apor Gábor napi jelentése. Budapest, 1928. augusztus 6. MOL, K 64. 28-47-488.

³⁴ Szüllő Géza jelentése. 1937. február 3. OSZKK, Fond X, X/28.

³⁵ Prokopy már idézett jelentésében kiutazásának céljai között sorolta fel, hogy szükség esetén Szántó Gábor és két társa ellenakcióját a másik két államból érkező magyar küldöttek segítségével leszerelje. Prokopy Imre jelentése a genfi útról. Budapest, 1931. szeptember 19. MOL, K 64. 1931-47-712.

³⁶ Sulyoktól és Baloghtól is maradtak fent beszámolók, de ezek inkább kivételnek tekinthetők. Az ő esetükben feltehetően – hasonlóan Strelitzkyhez Deákhhoz és némileg Jakabffyhoz – a szóbeliség dominált.

³⁷ Angyal Béla: Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938. Fórum Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta–Dunaszerdahely. 2002. 117.

³⁸ A magyarokra eső részletek az 1926/27-es kongresszusi évtől 1928. júliusig jutottak el közvetlenül Flachbarthon keresztül Ammendéhez.

³⁹ Flachbarth meneküléséről és Budapest titkos lépéseiről lásd Masirevich jelentése a külügyminisztériumnak. Prága, 1929. április 20. MOL, K 64. 1929-7-338; A külügyminisztérium Velics konzulnak Münchenbe. Budapest, 1929. március 27. MOL, K64. 1929-7-426. A történetet röviden összefoglalja Szüllő is. Szüllő Géza jelentése a külügyminisztériumnak. Párizs, 1929. április 18. MOL, K 64. 1929-41-347.

⁴⁰ Jakabffy: Adatok... i. m. 41. Flachbarth esetleges későbbi kiutazásairól nem maradtak fenn feljegyzések.

⁴¹ Flachbarth Ernő: Véleményes jelentés. Flachbarth Ernő iratai. MOL, K 763. Filmtár. 16533. tekercs. 323. cím. 1944. G-I dosszié. 768–771.

⁴² Természetesen nemcsak a szervezet ügyei miatt fordult meg gyakran Budapesten. Egyik oka mindenképpen az volt, hogy kisebbségpolitikai folyóiratát a miniszterelnökség támogatta anyagilag és olykor anyagokkal is.

⁴³ Ekkor a konferenciáról visszatérő Jakabffy beszámolt a kongresszus üléseiről, s arról a tervről, hogy a szervezet állandó irodát kíván nyitni. Kristóffy. Pro domo. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1927-47-422.

⁴⁴ Deákék diktatúra kikiáltása utáni elszigeteltségét jól ábrázolja Jakabffy egyik visszaemlékezésében. E szerint a cenzúra miatt úgy levelezett Deákkal,

hogy a Kongresszussal kapcsolatban álló személyek nevét álnevekkel helyettesítették: Ammende dr. Ewaldként, Pataky dr. Csermelyként, Wilfan tömeggondnokként szerepelt leveleikben. A levelezésre konspirációs céllal kitaláltak egy ügyet, az ún. Kárász-féle csödügyet, melyben mint kollégák érintkeztek. Jakabffy Elemér: *Lugostól Hátszegig*. TLA, KV. K 1486/95. 187–188.

⁴⁵ A rendszeres meghívások tényét Jakabffy közli visszaemlékezéseiben.

⁴⁶ A genfi képviselőt kisebbségekkel kapcsolatos általános feladatairól Velics követ a következőképpen számolt be egy jelentésében: „A képviselő törekvése továbbá oda irányul, hogy a magyar kisebbségek Genfben megforduló képviselőinek segítségére legyen, hogy a bizottsági tagokkal az érintkezést felvehessék és amennyiben azokat nem ismerik, őket az illetőkről kellően informálja.” Velics jelentése Kányának. Genf, 1936. január 29. MOL, K 64. 1936-27-107.

⁴⁷ Kérdéses persze, hogy Esterházy 1932 utáni távolmaradásában mekkora szerepe volt Budapestnek. Jakabffy visszaemlékezésében a Kongresszuson ki-robbant botrány ismertetése után csak annyit jegyez meg lakonikusan, hogy „Esterházy nem szerepelt többé a kongresszusokon.” Jakabffy: *Adatok...* i. m. 43.

⁴⁸ A két beszélgetés időbeni közelsége nem volt véletlen. Ammende ugyanis augusztus 4-én felkereste Jakabffyt zaguzsáni otthonában, ahol volt lehetőségük alaposan átbeszélni a szervezettel kapcsolatos ügyeket. Jakabffy: *Adatok...* i. m. 23.

⁴⁹ Apor napi jelentése. Budapest, 1928. augusztus 6. MOL, K 64. 1928-47-488.

⁵⁰ „A vacsoránál azután folytatta szellemeskedését, ami ekkor valóban feldühíthető. Ilyeneket mondott: »múltkor egy tót politikus azt mondotta nekem, hogy a magyarok azért olyan elbizakodottak, mert amikor ezer év előtt idejöttek, valami állatbőr volt a vállukon. Nem azért, válaszoltam én, hanem mert maguk akkor libériában fogadtak!«” Jakabffy: *Adatok...* i. m. 53.

⁵¹ Szüllő Géza jelentése a külügyminisztériumnak. Pozsony, 1928. szeptember 5. MOL, K 64. 1928-47-527.

⁵² A külügyminisztérium titkos anyagi támogatásával jelent meg 1929-ben Párizsban Balogh Arthur *Protection des minorités* című munkája. A könyv korábbi, 1928-as magyar és német nyelvű kiadásainak költségeit a miniszterelnökség fedezte. A kiadással kapcsolatos levélváltásokat és utasításokat lásd MOL, K 64. 1931-47-743.

⁵³ Wilfan feljegyzése a választmányi ülésről. Bécs, 1937. december 1. BA, N 1.250, Fasz. 8. 435.

⁵⁴ A kérdésről bővebben lásd lentebb.

⁵⁵ A kongresszusok alatti beszélgetésekről leginkább Jakabffy visszaemlékezéséből nyerhetünk képet. Jakabffy: *Adatok...* i. m.

⁵⁶ Szüllő tevékenységét az első bécsi döntés után a Magyar Szemle a következőképpen méltatta: „Az idő bebizonyította, hogy Szüllő Géza kitartó és negativista politikája volt az igazi reálpolitika... alig volt nemzetközi konferencia, európai kisebbségi és parlamenti találkozás, ahol meg ne jelent volna s ne hívta volna fel a hallgatóság figyelmét a csehszlovákiai állapotokra. Itt ugyanaz a rendszeres és következetes negativizmus jellemezte tevékenységét, mint a belpolitikában.” Szüllő Géza. *Magyar Szemle*, 1938. 4. sz. 372–375.

⁵⁷ Junghann: A második nemzetiségi kongresszus Genfben 1926. október 25–27. (téves: augusztus, nem október). Dátum nélkül. PAAA, R 60464, Számozatlan.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ A propaganda szerepét Szüllő elképzeléseiben jól illusztrálja egy, a külügyminisztériumnak írt beszámoló 1926-ból: „A magyarok ügyesen működnek, a Délvidékről is jöttek már hárman, ami kedvező jel. Általában konstatálhatom, hogy a propagandában a magyarság ügyessége szemmel láthatóan fejlődik.” Szüllő jelentése a külügyminisztériumnak. Cím nélkül. Genf, 1926. augusztus 26. OSZKK, Fond X, X/27. 3. Dok.

⁶⁰ „A konferencia maga nem ér semmit. Benne értékes ember Ammende, aki rendkívül tehetséges, nagyon megfizethető, tehát nagyon alkalmas. Akár ebben a konferenciában, akár a Monarchia lecsatolt részeiből származó kisebbségekből összehívandó új konferenciákban fel lehetne őt használni. Azt látom, hogy tényleg a legnagyobb lapokkal jó relációkban van. Az is bizonyos, hogy legjobban a németek fizetvén őt, ma a németeknek az Auslandsdeutschum irányában tud akciót kifejteni és tud nekünk ártani.” Szüllő beszámolója az 1933-as kongresszusról. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/28. 3. Dok.

⁶¹ „A kisebbségi konferencián prevarikáns a német, s én azt hiszem, hogy ezt a német érdeket képviseli Ammende, aki ügyes újságró, de aki kevés érzékkel bír aziránt, hogy miért tartjuk mi magyarok ebben az intézményben a lelket.” Szüllő jelentése a berlini interparlamentáris konferenciáról. Pozsony, 1928. szeptember 5. OSZKK, Fond X, X/27. 5. Dok.

⁶² „Nekem nagyon nehéz ezek között [ti. Ammende, Motzkin, Wilfan – E. F.] helyzetemet fenntartani, de meg tudom csinálni, érzem, hogy sokszor kellemetlen vagyok nekik, de respektálják akaratomat.” Szüllő jelentése a berlini interparlamentáris konferenciáról. Pozsony, 1928. szeptember 5. OSZKK, Fond X, X/27. 5. Dok.

⁶³ Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1929. február 9. BA, N 1250, Fasz. 5. 406.

⁶⁴ „A konferenciánk elnöke pedig Wilfan, egy szenvedélyes szlovén, a legfanatikusabb fajtájú szlávokból való, aki történetesen, mert kisebbség, együvé köti magát a magyarokkal, de lelke mélyében – azt látom és érzem – utálja a magyarokat.” Szüllő jelentése a berlini interparlamentáris konferenciáról. Pozsony, 1928. szeptember 5. OSZKK, Fond X, X/27. 5. Dok.

⁶⁵ Szüllő jelentése a kisebbségi konferencia igazgatósági üléséről. MOL, K 64. 1937-47-372. Ammende számára is fontos volt a tény, hogy Wilfan a szláv csoporthoz tartozott. A Választmány londoni előkészítő utazása kapcsán ezért azt javasolta Hasselblattnak, hogy a kinti akcióban Wilfant tolják előtérbe. Ammende levele Hasselblattnak. Jelzés nélkül. Bombay, 1936. február 21. BA, N 1. 250, Fasz. 33. Számozatlan.

⁶⁶ Szüllő jelentése Patakynak. Budapest, 1937. február. 3. OSZKK, Fond X, X/8.

⁶⁷ „A stockholmi kisebbségi konferencián újra kitűnt, hogy az ott lévő náci-németek épp oly ellenséges érzülettel viseltetnek a magyarok iránt, mint az ott lévő szlávok. Hasselblatt rosszindulata egy húron pendül Wilfanéval. Az elhunyt

Ammende zsonglőrködése jobb volt, mint a mostani Uexküll-Hasselblatt-Wilfan trió.” Szüllő jelentése az 1938. augusztusi stockholmi kisebbségi konferenciáról. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/24. 1. Dok.

⁶⁸ Szüllő jelentése a kisebbségi konferencia 1936. augusztus 6–7-i bécsi elnökségi üléséről. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/38. 1. Dok.

⁶⁹ Szüllő jelentése az 1938. augusztusi stockholmi kisebbségi konferenciáról. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/24. 1. Dok.

⁷⁰ Jakabffy: Adatok... i. m. 15.

⁷¹ Junghann jelentése a külügyminisztériumnak a második Kongresszusról. Dátum nélkül. PAAA, R 60464, Számozatlan.

⁷² Ammende 1927. július 27-én, 1928. augusztus 4-én kereste fel Jakabffyt Zaguzsénban. Ezenkívül 1932. október közepén Ada-Khale szigetén is találkozott. Jakabffy: Adatok... i. m.

⁷³ Uo. 28; 31–32.

⁷⁴ Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1933. augusztus 10. BA, N 1. 250, Fasz. 5. 1174.

⁷⁵ Jakabffy levele Wilfannak. Budapest, 1934. június 8. BA, N 1. 250, Fasz. 8. 852.

⁷⁶ Jakabffy: Adatok... i. m. 59. Ugyanerről a folyamatról 1940-ben a következőképpen írt: „Az új korszak elhatalmasodása azután önteltté tette ez eszme képviselőit. Rövidesen a kongresszusokon is érvényesülni kezdett valami parancsuralom féle, ami ismét sokakat elkedvetlenített és egyeseket visszavonulásra készítetett.” Jakabffy Elemér: Megfordítjuk a címerpajzsot. Magyar Kisebbség, 1940. január 1. 2.

⁷⁷ A nézeteltérést és az álláspontokat jól összefoglalja egy Wilfan által Jakabffynak írt levél. Wilfan levele Jakabffynak. Bécs, 1937. május 25. BA, N 1.250, Fasz. 8. 846. A kérdésről részletesen lásd lentebb.

⁷⁸ Jakabffy levele Wilfannak. Lugoj, 1937. június 12. BA, N 1.250, Fasz. 8. 849.

⁷⁹ „Ha a kisebbségi kongresszusokon ismét maradéktalanul érvényesül majd az a szellem, mely azt kezdetben áthatotta, és amely a kongresszus alapját – nézetem szerint – egyedül képezhetné, akkor esetleg a közös munkában ismét kéz a kézben haladhatunk.” Uo.

⁸⁰ Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1934. március 30. BA, N 1.250, Fasz. 6. 8.

⁸¹ Ammende elég gyakran megfordult Jugoszláviában. Három esetben dokumentálható, hogy felkereste a magyar kisebbségi politikusokat, s összehozta őket a német vezető személyiségekkel: 1927. május közepén, 1928 januárjában és 1930. július elején. Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1927. máj. 23. MOL, K 64. 1927-47-222; Forster jelentése a külügyminisztériumnak. Belgrád, 1928. január 23. MOL, K 64. 1928-47-190; Ammende úti beszámolója. Bécs, 1930. július 24. MOL, K 64. 1930-47-489.